

■ УДК 070 82.0-4(075.8)

О. О. Гусева, доктор філологічних наук, професор, Національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ

НАРИС У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Аналізуються характерні особливості одного з жанрів журналістики — художнього нарису. Підкреслюється, що сюжет нарису базується на зіставленні й протиставленні персонажів та певною мірою здійснюється за допомогою авторської оцінки описуваних фактів як публіцистичне дослідження. Образ автора-оповідача або автора-персонажа, котрий вивчає і пояснює побачені ним події і факти, доволі умовний. Нарисовець прагне проникнути в таємний зміст явищ дійсності, втілити думку в слові. При всій точності, достовірності зображення важливе відчуття цілого, його сенсу, сутності. Із цієї точки зору розглядаються подорожні нариси Олеся Гончара і Віталія Коротича.

Ключові слова: документалізм, достовірність, нарис, факт.

Е. А. Гусева, доктор филологических наук, профессор, Национальный университет имени Олеся Гончара, г. Днепропетровск

ОЧЕРК В ТВОРЧЕСТВЕ УКРАИНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

Анализируются характерные особенности одного из жанров журналистики — художественного очерка. Подчеркивается, что сюжет его ослаблен, строится на сопоставлении и противопоставлении персонажей и в определенной степени осуществляется с помощью авторской оценки описываемых фактов как публицистическое исследование. Образ автора-повествователя или автора-персонажа, занятого изучением и разъяснением увиденных им событий и фактов, достаточно условный. Очеркист стремится проникнуть в сокровенный смысл явлений действительности, воплотить мысль в слове. При всей точности, достоверности изображения важно ощущение целого, его смысла, сущности. И с этой точки зрения рассматриваются путевые очерки Олеся Гончара и Виталия Коротича.

Ключевые слова: документализм, достоверность, очерк, факт.

O. O. Huseva, Doctor of Philological Sciences, Professor, Oles Honchar National University, Dnipropetrovsk

THE ESSAY IN THE WORKS BY UKRAINIAN AUTHORS

The article analyzes the characteristics of one of the oldest genres of journalism — the art essay. It is emphasized that its plot is weakened and is based on the comparison and contrasting of characters and to a certain extent is carried out as a journalistic investigation with the help of the author's assessment of the described facts. The bearer of this

assessment in the essay is the author's «I». The image of the author-narrator or author-character engaged in studying and explaining what events and facts he has seen is relative enough. The essayist tends to gain an insight into the hidden meaning of the phenomena of reality and embody thoughts into words. With all the accuracy and the credibility of the image it is important to perceive a sense of the whole, its meaning and essence. The travel essays by Oles Honchar and Vitaliy Korotych are considered from this perspective.

Key words: documentation, credibility, essay, fact.

Постановка проблеми. У творчості численних письменників нарис надзвичайно поширений. Для нього характерна постійна присутність на першому плані учасника, котрий пояснює, коментує, узагальнює події. Це надає нарисові публіцистичності, адже в ньому використовується саме той фактичний матеріал, який має внутрішній потенціал, можливість його втілення в документально подібну єдність. Сюжет нарису певною мірою розгортається за допомогою авторської оцінки описуваних фактів у стилі публіцистичного дослідження. Носієм такої оцінки є авторське «я».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нарис — достатньо вивчений жанр, проте в останні роки йому приділялася незначна увага. Нині кількість нарисів, які друкуються на сторінках газет і журналів, зменшується. Не публікуються й дослідження, присвячені теорії та історії цього жанру. Він розглядається серед жанрів журналістики. Зокрема, така тенденція спостерігається в монографіях і підручниках останніх років. Наприклад, у підручнику В. Здоровеги «Теорія і методика журналістської творчості» є невеликий розділ «Художньо-публіцистичне відображення», в якому, поряд з іншими художньо-публіцистичними жанрами, розглядається й нарисовий. Характеризуючи нарис, дослідник слушно зауважив, що в художньо-публіцистичному тексті набуває важливого значення «художня деталь, промовиста подробиця, яка зумовлює відповідну картину, лаконічно характеризує певне політичне, психологічне явище» [6, с. 245]. У монографії І. Дяговця «Журналистская жанрология» [5] в одному з параграфів також стисло розглядаються основні жанрові різновиди нарису та його головні особливості. У монографії О. Глушка «Художня публіцистика: європейські традиції і сучасність» нарис відповідно до теми дослідження висвітлений докладно, однак таких праць нині обмаль. Говорячи про синкретичність нарису, в якому поєднуються аналітика та художнє осмислення дійсності, О. Глушко зазначає: «З одного боку, нарис дозволяє авторові виявляти серцевину досліджуваного явища. <...> З іншого — використовуючи багатство мовностилістичних, образних засобів, властивих художній літературі, нарисовець здобуває

унікальну можливість увиразнити написане...» [3, с. 69]. У підручнику «Теорія літератури» за редакцією О. Галича нарис визначається як «малий художньо-публіцистичний жанр, у якому автор зображує дійсні події та факти. Найчастіше нариси присвячуються відтворенню сучасних подій чи зображенню людей, яких особисто знав письменник» [1, с. 276]. Слід зазначити, що це приклади небагатьох згадувань про нарис у сучасних дослідженнях. **Мета статті** — актуалізувати інтерес до цього жанру, навівши такі його зразки, як подорожні нариси Олесь Гончара та Віталія Коротича, які нині вважають майже класичними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що сучасного читача не цікавлять проблемні або моральноописові нариси. Проте «найстаріший» різновид жанру — подорожній нарис — і нині популярний, хоча й зазнав певних змін. Він часто є рекламним та майже втратив ознаки проблемності. Отже, розглянемо нариси, створені, так би мовити, за «класичними» зразками.

Один з найвидатніших українських прозаїків, Олесь Гончар створив немало цікавих нарисів. Це численні портретні нариси, такі як «Чарівниця» (1971), «Яблуновоцвітний геній України» (1981–1991), «Сурмач» (1971), «Столітній Панч» (1991) та ін. У творчому доробку письменника також подорожні нариси, наприклад, «Зустрічі з друзями» (1950), «Китай зблизка» (1951), «Крізь залізну завісу» (1955), «Берег його дитинства» (1960), «Японські етюди» (1961), «Орхідеї з тропіків» (1981), «Подорожі по Україні» (1983), «На землі Камоенса» (1985), «Відкриття Альберти» (1992) та ін., в яких митець розповідав про свої подорожі рідною країною або зарубіжжям.

Подорожній нарис завжди був цікавий читачеві, адже автор розкриває перед ним невідомі місця, нові країни, іноді екзотичні пейзажі, звичаї, зовсім інші побут і традиції. Таким нарисом є «Корида» (1986), в якій О. Гончар розповідає не стільки про саме дійство, скільки про його сприйняття незвичними до такого жорстокого видовища людьми. Гончарові описи відрізняються від аналогічних Е. Хемінгуея (як відомо, останній захоплювався коридом) або М. Волошина (який сприймав кориду дещо іронічно). У нарисі О. Гончара відчувається обурення кровожерливістю людей, котрі прийшли помилуватися вбивством. Зовсім інше враження справляє «Канівський етюд» з нарисового циклу «Подорожі по Україні». О. Гончар із задоволенням спостерігає краєвиди, що відкриваються з вікна авто: «Всюди ж така краса. Життям буяє соковита зелень хлібів, садки та гаї» [4, с. 181]. Автор та його супутники відзначають і «сині зірочки волошок», і «жайвора в небі», і «перепілок у хлібах», і зелені ліси... «А кому не доводилось бачити справжніх темних урочищ, — говорить автор, — тому слід би поблукати по цих канівських байраках та крутоярах

або, опинившись десь у Холоднім Яру, відчутти неторканість землі, прохолоду джерел, відчутти подих зовсім близької хмари, що сутенясто й суворо пливе над тобою...» [4, с. 182]. Такі поетичні рядки супроводжують розповідь про відвідування могили Тараса Шевченка. У нарисі «Орхідеї з тропіків» О. Гончар майстерно описує далекий та екзотичний Таїланд. Письменник намагається максимально наблизити зображувані події до читача, надати якомога чіткішу та яскравішу «картинку», і це йому вдається. О. Гончар із цікавістю вивчає життя Бангкока й помічає, що вдень та вночі це ніби два різні міста: «Вдень місто живе діловим, сучасним життям, де ринуть і ринуть автомобільні й людські потоки, а нічний Бангкок — то вже світ особливий, де з'являються ніби інші люди. Ось вони юрмляться, гомонять у скверіку, перегукуються, щось печуть, смажать <...>; поруч майстри різьби пропонують вам дерев'яних слоників власного виробу, ще далі заклопотані віруючі запалюють ароматні палички сандалового дерева, щоб цими ритуальними пахощами та живими вінками виявити шану й послух своєму скромному Будді...» [4, с. 213]. Відвідав О. Гончар і тайську провінцію, де захоплювався розкішною природою. Письменник відзначає те позитивне, що він помітив, передусім — любов до книги, добрі звичаї, привітність і щирість людей, розвинене почуття прекрасного. Нариси Олеса Гончара різноманітні й, так би мовити, різнокольорові.

Слід зазначити, що в нарисах 60–70-х рр. набуває розвитку «сплав художнього, публіцистичного та дослідницького слова», авторські роздуми змушують замислитися й читача, хоча і цим нарисам, звичайно, притаманна політико-ідеологічна складова.

Книга нарисів В. Коротича «Мандрівка на край світу» (1972) є своєрідним творчим звітом письменника про подорожі країною (радше — її східними та південними регіонами). І розпочав їх автор з Хакасії («Високі сосни Хакасії»). Письменник роздумує над тим, як змінилася Хакасія за роки радянської влади, ступивши із XVII ст. одразу у XX. У душі традиційної радянської публіцистики автор захоплюється побаченим та оспівує людину праці, котра перетворила колись глухий край на квітучу республіку.

Наступна зупинка була в Хабаровську («Час, коли не полюють на соболів»). З ілюмінатора маленького літака письменник спостерігав тисячі гектарів та мільйони кубометрів лісу. Знову-таки, за традицією, він не жахався масштабами втручання людини в природу (хоча відзначає: «...мільйони кубометрів — це вже ліс порубаний, мертвий...» [7, с. 16]). У нарисі В. Коротич розповідає про життя села Арсеньєвого та його мешканців-удегейців, згадує історію цього малого далекосхідного народу, описує його побут і традиції. Під час перебування

в селі письменник зустрічався з його мешканцями, котрі полювали і рибалили, збирали корисні трави та мед. Розповідь сповнена надійністю, впевненістю, усталеністю буття. З Хабаровського краю письменник потрапив на Камчатку («Звичайний серпневий сніг»). Незнайома природа вразила його, він згадує численні вулкани і гейзери. Коротич захоплений побаченим і не шкодує яскравих епітетів: гейзери — «незаймані, гомінкі, дивовижні», літо — «коротке, невловиме», тиша — «така, що вуха болять...» І тут, на Камчатці, письменник теж зустрічався з людьми — мисливцями, рибалками, оленярями, механізаторами, котрі розповідали про свої життя і працю. З Камчатки — на Чукотку, в Уелен, найсхідніший населений пункт СРСР, де вже своя екзотика, наприклад, моржеве й китове м'ясо, що є ласощами і для людей, і для тварин. Письменник розповідає і про стародавні традиції та звичаї цього суворого краю, і про хутряний промисел, і про народне мистецтво різьби. Автор, вивчаючи також умови життя і праці місцевих жителів, зазначає, що в Уелені «надзвичайно близько сходяться поезія, ремесло, відкриття й щоденна праця» [7, с. 42]. В. Коротич із захопленням пише про Далекий Схід і Північ, змальовуючи своєрідну ідилію та, згідно з правилами соціалістичного реалізму, «не помічаючи» численних недоліків у бутті населення віддалених регіонів країни.

У наступній главі описується інший край колись величезної країни — південь, Таджикистан («Старий, мудрий маяк»). І тут є своя екзотика: гори, невідомі звичаї, численні пам'ятки старовини... Узбекистан теж цікавий для подорожі («Земля між двома річками»). Письменник змальовує середньоазіатську природу з травами, очеретами, птахами вздовж нечисленних річок, мертву на перший погляд солончакову пустелю та далекі підгір'я на півдні. Звісно, відвідав В. Коротич і місто Навої, відбудоване «всім світом» після жакливого землетрусу, побував у стародавньому Самарканді, колишній столиці Тамерлана. «У пам'яті людства, — зазначає він, — це місто живе, рівнозначне з Вавилоном, Мемфісом чи Афінами» [7, с. 77]. Письменник із задоволенням «смакує» назви: «Самарканд», «мавзолей Тимура», «Гур-Емір», «Регістан»... І який опис Узбекистану можливий без розповіді про плов? Глава «Плов на спільному святі» містить дещо есеїстичну оповідь щодо цієї традиційної страви. Зазначимо, що В. Коротич зображує доволі милостиві картини життя в радянській Середній Азії, протиставляючи його існуванню людей десь в Афганістані або Пакистані (це одвічне протистояння «ми» і «вони», причому «ми» — краще за «них» і живемо, і працюємо). Відвідав письменник і Туркменію, про що написав у главі «Ковток води в пустелі». Тут, де розкинулися Каракуми, теж вирує життя: проведені канали, а відтак — вирощуються

хліб, бавовна, зеленіють сади... Проте пустеля не підкоряється, і автор із захопленням розповідає про «грандіозний проект, за яким ріки Сибіру можна повернути з Льодовитого океану до туркменських пустель, від чого неплодні піски стали б земним раєм» [7, с. 101]. Нині зрозуміло, від якого безрозсудного кроку вберегла країну доля, проте в той час пропаганда робила свою справу, і, можливо, публіцисти щиро вірили в розумність усього, що відбувалося в країні.

Книга нарисів В. Коротича «Кубатура яйця» (1976–1977) містить враження автора від поїздки до США. З перших сторінок він намагається показати типові риси американців та їх спосіб життя. Так, письменник відзначає, що однією з їх найголовніших якостей є «бажання <...> збагнути людське життя на два-три ходи вперед і сприйняти його в діловій перспективі <...>. Культ особистої ініціативи лишається незрушним, <...> і «селф мейд мен» <...> — офіційний ідеал...» [8, с. 4–5]. В. Коротич зустрічався з багатьма американськими студентами і помітив спільні риси в їхніх характерах. Насамперед це відсутність інфантилізму (адже «треба пробитися») та вміння добре рахувати і розраховувати. Утім, їм може бути властива й певна культурна обмеженість: так, пересічний студент факультету журналістики може не знати творчості нобелівського лауреата Хемінгуей, проте він знає, скільки йому платитимуть у тих чи інших виданнях після закінчення навчання. Як звичайний радянський громадянин, В. Коротич не осуджує американського способу життя, визнаючи таким чином право на власний вибір, тому що життя — «багатошарове, і належить зрозуміти його, бо воно проходить у сусідстві з нашим» [8, с. 17]. Глава «Дивні міста Нью-Йорка» розповідає про один з американських мегаполісів. Читач дізнається, що Нью-Йорк має кілька районів, кожний з яких завбільшки з європейське місто; це, звичайно, Квінс, Бруклін, Бронкс, Лонг-Айленд тощо. Однак автор не згадав Брайтона, де здавна селилися емігранти з Росії, а потім і Радянського Союзу (можливо, так позначився вплив самоцензури). В. Коротич відзначає, що в «Нью-Йорку гарно гостювати <...> — для самоосвіти, тому що найбільші з музеїв, абсолютна більшість театрів Америки, її найголовніші видавництва й газети, нарешті, магазини й барахолки розташовані тут» [8, с. 21]. Проте автор з'ясовує, що жити тут постійно сумно й складно: одвічна штовханина на центральних вулицях, набридливі розмови з людьми свого кола (та сама каста!), неможливість його покинути, оскільки одразу тебе забудуть, щоденна рутинна буття та певний автоматизм існування не сприяють достатньо оптимістичному настрою. Але Коротич відзначає, що Нью-Йорк — світле місто, тому ніколи не справляє монолітного враження. Про американський спосіб життя письменник говорить у главі «Американські будиночки» і зазначає, що в Америці

нечемна офіціантка, робітник, котрий палить цигарку в робочий час, п'яний, що знічев'я викликає «швидку», прогульник-студент «вилетіли б з американської центрифуги далеко на узбіччя, й ніхто б не озирнувся в їхній бік» [8, с. 39]. Чи не тому тривалий час Радянський Союз намагався «наздогнати й перегнати» Америку, та й так і не здогнав? Загалом, книга нарисів В. Коротича — це «міні-енциклопедія» американського життя, і якщо не зважати на ідеологічні штампи, вона надає достатньо повне уявлення про нього. В останньому нарисі книги розповідається про Каліфорнію — країну «сновидінь, край чудових доріг, фірми «Локхід», Діснейленду...» [8, с. 143], а ще — Хемінгуея, Фітцджеральда, Стейнбека, хіпі, нового американського кіно... Завершується книга есеїстичними роздумами про минуле й майбутнє країни, що тільки-но відкрилася авторові і куди він, як з'ясувалося пізніше, повертатиметься знову й знову.

Традиції подорожнього нарису формувалися не одне десятиліття, і трансформації принципово не змінили його жанрової природи, головне в якій — «потяг до Іншого» (О. Еткінд). І в центрі розповіді — автор, який висловлює своє ставлення до того, що бачить. С. Гандлевський при цьому вбачає відмінність між «письменником-екскурсоводом» і «гідом-журналістом»: перший, на відміну від останнього, «нерідко «загороджує» собою пам'ятки, заради яких, начебто, він пише книгу. Дивна річ, але саме ця дивина в хорошому письменникові й цінується» [2, с. 272]. Можливо, в цьому висловлюванні міститься певна гіпербола, проте слід визнати, що подорожні записки й нариси написані талановито, читати цікаво, причому це стосується не тільки зображуваного, але й особистості оповідача. Тому нарис не є дзеркальним відображенням дійсності, він — певна форма естетичної рефлексії на неї. І це ми простежили в нарисах О. Гончара і В. Коротича.

Висновки. Достовірність, документальність відтворення дійсності — найважливіші особливості поетики нарисової прози, яка передбачає пафос об'єктивного дослідження, значимість реального факту, дійсної події. Нині, коли спостерігається посилення інтересу до документалістики, можна сподіватися, що й нарис, зокрема подорожній, дещо видозмінившись, викликатиме певну зацікавленість потенційних читачів.

Список використаних джерел

1. Галич О. А. Теорія літератури : підручник / О. А. Галич, В. М. Назарець, Є. М. Васильєв ; за наук. ред. О. Галича. — 3-тє вид., стереотип. — Київ : Либідь, 2001. — 408 с.
2. Гандлевский С. Писатель и километраж / Сергей Гандлевский // Иностранная литература. — 2007. — № 12. — С. 271–272.

3. Глушко О. К. Художня публіцистика: європейські традиції і сучасність: монографія / О. К. Глушко. — Київ : Арістей, 2010. — 192 с.
4. Гончар О. Далекі вогнища: Нові твори / О. Гончар. — Київ : Рад. письменник, 1987. — 285 с.
5. Дяговец И. И. Журналистская жанрология : Учеб. пособ. для студ. ф-та «Журналистика» / И. И. Дяговец. — Донецк : Норд-Пресс, 2009. — 88 с.
6. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості : підручник. — 3-тє вид. / В. Й. Здоровега. — Львів, 2008. — 276 с.
7. Коротич В. О. Мандрівка на край світу / Віталій Олексійович Коротич. — Київ : Молодь, 1974. — 103 с.
8. Коротич В. О. Кубатура яйця / В. О. Коротич // Коротич В. О. Твори в 2-х т. : т. 2: Проза, публіцистика. — Київ : Дніпро, 1986. — С. 3–147.

References

1. Halych O. A. Teoriia literatury: pidruchnyk / O.A. Halych, V.M. Nazarets, E. M. Vasyliiev; za nauk. red. O. Halycha. — 3-tie vyd., stereotyp. — Kyiv : Lybid, 2001. — 408 s.
2. Gandlevskiy S. Pisatel i kilometrazh / Sergey Gandlevskiy // Inostrannaya literatura. — 2007. — № 12. — S. 271–272.
3. Hlushko O. K. Khudozhnia publitsystyka: yevropeiski tradytsii i suchasnist : monografia / O. K. Hlushko. — Kyiv : Aristey, 2010. — 192 s.
4. Honchar O. Daleki vohnyshcha: Novi tvory / O. Honchar. — Kyiv: Rad. pismennyk, 1987. — 285 s.
5. Diagovets I. I. Zhurnalistskaya zhanrologiya : Ucheb. posob. dlya stud. f-ta «Zhurnalistika» / I. I. Diagovets. — Donetsk : Nord-Press, 2009. — 88 s.
6. Zdoroveha V. Y. Teoriia i metodyka zhurnalistskoi tvorchosti : pidruchnyk. — 3-tie vyd. / V. Y. Zdoroveha. — Lviv, 2008. — 276 s.
7. Korotych V. O. Mandrivka na krai svitu / Vitalii Oleksiiovych Korotych. — Kyiv : Molod, 1974. — 103 s.
8. Korotych V. O. Kubatura yaitsia / V. O. Korotych // Korotych V. O. Tvoty v 2-kh t. : t. 2: Proza, publitsystyka. — Kyiv : Dnipro, 1986. — S. 3–147.

■ UDC 070 82.0-4(075.8)

Huseva O. O., Doctor of Philological Sciences, Professor, Oles Honchar National University, Dnipropetrovsk
gusi_3@mail.ru

THE ESSAY IN THE WORKS BY UKRAINIAN AUTHORS

The aim of this paper is to revive the interest in the genre of the essay by giving such examples which can be considered almost classical, like travel essays by Oles Honchar and Vitaliy Korotych.

Research methodology. The systematic method is used, which made it possible to find clear criteria for the identification of the works of this genre.

The results. Different forms of thinking — conceptual and art — are synthesized in the essay. It determines their dual, syncretic nature. In the essay the art reality of the text is always clearly correlated with out-of-text. The actual narrative elements, the elements of the play, the statistical calculations and deployed author's journalistic judgments can coexist in it. This genre is always based on the facts, documents and real events. However, the essay is not a direct, mirror image of reality; it is a form of aesthetic reflection on it. And it is clearly seen in the essays by O. Honchar and V. Korotych.

Novelty. The results of the study enrich the existing scientific research of the genre of the essay; improve the understanding of the typology of the genre and the originality of the author's expressions of consciousness in it.

The practical significance. The results and conclusions may be used in the development of both general and special courses on the history of Ukrainian journalism.

Key words: documentation, credibility, essay, fact.

Надійшла до редколегії 01.02.2016 р.